

PREFAȚĂ

Act dorit cu ardoare de toți românii, rezultat al demersurilor și acțiunilor generației de la 1848, dar și al conjuncturii internaționale, unirea Principatelor române și dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza au constituit pași decisiv în direcția unității naționale, premisă pentru modernizarea statului. Importantă pentru Europa și crucială pentru români, unirea celor două Principate a demonstrat fără tăgadă că voința unei națiuni nu poate fi ignorată sau încălcată, indiferent de numărul și dificultatea obstacolelor puse în cale.

Primii trei ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza au însemnat și debutul amplului proces de constituire a statului național român modern. Domnitorul și guvernele din această perioadă s-au confruntat cu contradicții grave ce decurgeau din prevederile actelor internaționale și realitatea rezultată după alegeri, fapt ce a întârziat restructurarea pe baze moderne a statului. În vreme ce Convenția pentru organizarea definitivă a Principatelor române, semnată la Paris la 7/19 august 1858 de reprezentanții Franței, Marii Britanii, Austriei, Prusiei, Rusiei, Regatului Sardiniei și Imperiului Otoman, stipula pentru fiecare țară o organizare distinctă, dubla alegere oferea un singur domn. Astfel, în perioada 1859–1861, în prim-plan s-a situat desăvârșirea unirii celor două țări printr-o serie de măsuri interne, menite a crea instituții și organisme indispensabile funcționării statului modern unitar. Pe plan politic, etapa s-a caracterizat printr-o instabilitate guvernamentală, printr-o succesiune de cabinete, rezultate nu o dată în urma a noi alegeri, prin frământări sociale. În tot acest angrenaj de schimbări ministeriale, de intrigi, de dispute aprige pe diferite probleme, germenii viitoarelor partide politice s-au cristalizat. Cele două grupări, „roșii”, adică liberalii și „albii”, respectiv conservatorii, și-au impus liderii: Ion C. Brătianu, C. A. Rosetti și Barbu Catargiu. Acestora li se adăuga liberalul moderat Mihail Kogălniceanu. În politica externă, momentul crucial a fost obținerea, în decembrie 1861, a firmanului de investitură prin care sultanul sancționa unificarea guvernelor și adunărilor legiuitoare, dar numai pe durata mandatului lui Cuza. Din acest moment procesul de formare a statului național intra într-o etapă nouă, se deschidea calea reformelor politice, economice, sociale, decisive în modernizarea societății românești. Desăvârșirea unirii și întărirea autonomiei au consolidat statul român și au creat premise pentru pregătirea independenței.

Perioada 1862–1866 a constituit o etapă de mari reforme structurale, dar și de aprige confruntări politice. Formarea primului guvern al României, la 22 ianuarie/ 3 februarie 1862, a cărui șefie a fost încredințată fruntașului conservator Barbu Catargiu, cunoscut adversar al împrăștiării țăranilor și al lărgirii dreptului de

vot, i-a liniștit într-un fel pe conservatori, care se temeau pentru privilegiile lor, dar i-a îngrijorat pe liberali. Cei mai vehemenți exponenți ai curentului liberal, radicalii, militau pentru modificări de substanță ale legii electorale în vederea asigurării unei mase de alegători mai largi, care să le permită să accedă la putere și astfel să înfăptuiască reformele conform propriilor programe. Disputa dintre conservatori și liberalii-radicali în problema agrară, coroborată cu nemulțumirile păturilor largi ale populației din lunile ianuarie-iunie 1862 au culminat cu asasinarea prim-ministrului Barbu Catargiu la 8/20 iunie. Moartea fruntașului lor i-a determinat pe conservatori să fie mai concesivi. Noul guvern, condus de moderatul Nicolae Crețulescu a continuat procesul de organizare și unificare administrativă a țării. Astfel au fost unificate serviciile sanitare și cele ale poștei, s-au unit și reorganizat departamentele ministeriale, s-au numit membrii comisiei pentru unificarea legilor, a fost creată o singură școala militară la București, au fost votate legile pentru construcția de căi ferate, au fost adoptate regulamentul de navigație și legislația în vederea exploatării sistematice a pădurilor, s-a reorganizat corpul inginerilor silvici, a fost înființată Direcția Generală a Arhivelor Statului și Consiliul Superior al Instrucțiunii Publice. În ultima parte a anului 1862 relațiile dintre guvern și opoziția liberală au devenit tot mai tensionate, fapt evidențiat de discursurile din Adunarea națională și presă. Tot acum incidentul armelor rusești, ce tranzitau teritoriul românesc cu destinația Serbia și care risca să repună pe agenda diplomației europene problema unirii, a fost rezolvat cu tact și inteligență de domnitor.

Cele mai importante reforme interne: secularizarea averilor mănăstirești (decembrie 1863), reforma agrară (august 1864), reforma învățământului (1864), reforma justiției ce introducea un nou cod civil și penal de inspirație franceză (1864), reorganizarea armatei, noua lege electorală menită să asigure Adunării legislative o bază mai largă, au devenit realitate și au fixat un cadru modern de dezvoltare a țării. Acestea au fost completate de alte legi și decizii, ca de exemplu: legea instrucțiunii publice, cea privind înființarea primelor universități din țară la Iași (1860) și București (1864), legea contabilității, a Consiliilor județene. Tot acum au luat ființă, la București, Școala Națională de Arte Frumoase, condusă de Theodor Aman și Școala de Medicină veterinară.

Repere de referință al domniei lui Alexandru Ioan Cuza, legea agrară și cea a instrucțiunii publice au constituit două acte importante ale începuturilor modernizării României. Dacă cea dintâi a fost „în prea mare măsură o operă a teoreticienilor”¹ și nu a soluționat decât în parte problema agrară, ultima, în pofida prevederilor novatoare care instituiău teoretic gratuitate și obligativitate pentru învățământul primar, înființarea de școli și licee, a unui sistem de burse ce permitea copiilor săraci accesul la învățătură, a conținut și alte prevederi, care fie au rămas numai pe hârtie, fie punerea lor în practică a trenat.

Regimul personal instituit prin lovitură de stat din 2 mai 1864 a avut urmări nefaste pentru ambițiosul domn român. Prezența unor însemnate unități militare

¹ R. W. Seton-Watson, *O istorie a românilor. Din perioada romană până la desăvârșirea unității naționale*, Brăila, 2009, p. 263.

austriece și rusești la granițe, zvonurile privind un posibil accept al Marii Britanii ca trupele otomane să ocupe țara și solicitarea imperioasă venită din partea Porții, adresată domnitorului român, de a-și tempera elanul reformator sunt o dovadă a diminuării prestigiului principelui Cuza. În declin vădit de popularitate și lipsit de sprijinul partidelor politice, el s-a înconjurat, pentru a governa, de oameni corupți, de funcționari venali care, în schimbul susținerii, cereau funcții și contracte cu statul. Corupția adâncită din societatea românească și scandalurile publice iscate de viața personală a domnitorului i-au grăbit acestuia abdicarea. Căutările și pregătirile pentru aducerea unui prinț străin, demarate încă din vara anului 1863, au devenit tot mai susținute peste doi ani, pe măsură ce ne apropiem de momentul abdicării forțate. Criza din relațiile austro-prusiene a abătut atenția puterilor europene de la problemele României, iar preparativele de război dintre cele două au oferit oamenilor politici de la București răgazul pentru a găsi un prinț străin în persoana prusianului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, care la 10 mai 1866 intra în București.

Pentru românii din Transilvania destinderea politică instituită treptat după înfrângerea revoluției de la 1848 a fost legată de împlinirea dezideratelor lor. Problemele politice interne și criza financiară, coroborate pe plan extern cu știrbirea prestigiului Casei de Austria în urma pierderilor teritoriale din Peninsula Italică și a înfrângerilor suferite în conflictul cu Franța și Piemont, au determinat guvernarea de la Viena, la sfârșitul deceniului șase, să caute remedii politice pentru redresarea situației imperiului și salvarea monarhiei. După o scurtă ezitare „între politica de întărire a forței și aceea a destinderii”², factorii de decizie de la Viena au optat pentru inițierea de măsuri în direcția liberalizării și descentralizării. Înlocuirea, în august 1859, a baronului Alexander von Bach, simbol al centralismului și autoritarismului, cu contele Goluchovski, convocarea Senatului imperial lărgit, în martie 1860, adoptarea Patentei imperiale din 8/20 octombrie același an, care recunoștea autonomia provinciilor istorice din imperiu au evidențiat revenirea la un regim constituțional. Folosirea limbii naționale în viața publică, slăbirea cenzurii, declarațiile privind respectarea drepturilor istorice ale provinciilor și posibilitatea ca fiecare să aibă propria dietă indicau transformarea imperiului într-un stat cu un sistem constituțional de guvernare. Dieta convocată la Sibiu în iulie 1863 recunoștea egalitatea națiunii române și a celor două biserici cu celelalte națiuni și biserici din Transilvania și proclama egalitatea absolută a celor trei limbi: maghiara, germana și româna. Toate aceste cuceriri au fost însă de scurtă durată, iar regimul liberal din Transilvania a luat sfârșit odată cu realizarea dualismului austro-ungar.

Suita de prefaceri din spațiul locuit de români a trezit, cum era și firesc, interesul și curiozitatea Europei și i-a determinat pe occidentali să fie prezenți în centrul evenimentelor, unii chiar să se implice în derularea lor, să înțeleagă la fața locului evoluția acestora, să cunoască îndeaproape personalități, dar și oameni simpli, să vadă locuri noi și, în unele cazuri, să le revadă cu alți ochi și în altă lumină. Cei mai mulți au consemnat cu meticulozitate faptele, deciziile, au

² *Istoria românilor*, vol. VII-1, București, 2003, p. 723.

prezentat măsurile, au sesizat și comentat corect atmosfera, evenimentele și urmările lor, starea de spirit a locuitorilor, au criticat sau numai au consemnat obiceiurile, modul de viață, cutumele religioase, au creionat portretele unor personalități. Alții au completat paginile scrise cu imagini ale locurilor vizitate, cu chipuri, ritualuri, monumente, într-un cuvânt au consemnat viața de zi cu zi a românilor și a comunităților etnice cu care au venit în contact.

Din dorința de a oferi un tablou complex al realităților anilor 1862–1866³, editorii au întocmit o bază documentară temeinică și au căutat să asigure un caracter cât mai complet și complex volumului. În acest sens nu au preocupat nici un efort în depistarea și prelucrarea materialului documentar, dovadă fiind investigațiile întreprinse atât în bibliotecile și arhivele din țară și străinătate, cât și pe internet pentru descoperirea textelor și întocmirea datelor biografice ale călătorilor. Cu acest prilej, pe lângă cei despre care aveam informații că au străbătut teritoriul locuit de români, seria peregrinilor a fost completată cu nume noi, cum este cazul elvețiencei Valérie Boissier, contesă de Gasparin, al călătorei de origine engleză, rămasă anonimă, al renumitului geolog italian Giovanni Cappelini, al maghiarului de origine germană A. Leist, al avocatului Jules de Sauteron-Séranon, membru al Academiei de Științe, Agricultură, Litere și Arte Frumoase din Aix-en-Provence, al diplomatului belgian Léon-François Verhaeghe de Nayer. De asemenea, se cuvine să amintim faptul că unii dintre călătorii anilor trecuți sunt prezenți și în acest volum, motivul fiind fie editarea, cu ceva timp în urmă, a altor însemnări ale acestora, referitoare la perioada ce face obiectul acestui volum, despre care nu aveam cunoștință (cazul delegatului britanic la Comisia Europeană a Dunării, John Stokes), fie noi călătorii întreprinse în intervalul respectiv (cazurile lui Anton Adolf Schmidl, al prințului de Sayn-Wittgenstein-Berlebourg, al englezului Laurence Oliphant).

O mențiune ce se impune este faptul că, în pofida eforturilor editorilor, a fost dificil sau aproape imposibil de stabilit date biografice despre unii călători, cu excepția celor oferite de ei înșiși în debutul propriilor însemnări de călătorie. Tot aici cei în cauză informează și asupra scopului călătoriei, care, în unele cazuri, nu a fost cel menționat. De asemenea, notarea defectuoasă (fonetică) a numelor proprii (sate, orașe, persoane etc.) a făcut dificilă și uneori imposibilă, identificarea lor.

Procesul de organizare și unificare administrativă a țării, parcursul și tensiunea în care au fost împlinite reformele structurale, impactul lor asupra

³ Între 1862–1866 țările române au fost vizitate de 19 călători. În primele două decenii ale secolului al XIX-lea, 42 de călători au lăsat impresii despre români, în deceniul 1821–1830 numărul lor s-a ridicat la 30, între 1831–1840 acesta a ajuns la 46, între 1841–1846 a fost de 31, între 1847–1851 numărul peregrinilor a fost de 24, între 1852–1856 numărul lor a fost de 46, iar între 1857–1861 de 28. Vezi impresiile lor în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801–1822), Editura Academiei Române, București, 2004; *Ibidem*, vol. II (1822–1830), Editura Academiei Române, București, 2005; *Ibidem*, vol. III (1831–1840), Editura Academiei Române, București, 2006; *Ibidem*, vol. IV (1841–1846), Editura Academiei Române, București, 2007; *Ibidem*, vol. V (1847–1851), Editura Academiei Române, București, 2009; *Ibidem*, vol. VI (1852–1856) Editura Academiei Române, București, 2010; *Ibidem*, vol. VII (1857–1861), Editura Academiei Române, București, 2012.

societății, opiniile și confruntările politice dintre conservatori și liberalii-radicali în privința acestora, lovitură de stat din 2 mai 1864 și urmările ei, abdicarea principelui Cuza și împrejurările aducerii unui prinț străin, dar și dorința de a studia la fața locului și a culege date despre resursele naturale, despre obiceiuri, moravuri, cultură, învățământ, mod de trai al locuitorilor spațiului, au atras călători de o mare diversitate socială, profesională, culturală, etnică. Realitățile din Principatele române și Transilvania, cărora peregrinii le-au dedicat tomuri sau numai câteva pagini, în funcție de durata șederii, de scop și de interes, de dorința de a surprinde cât mai exact atmosfera și evenimentele, a făcut ca cei mai mulți să călătorească în intervalul 1863–1866. Astfel, din cei 19 călători, ale căror relatări fac obiectul volumului de față, peste două treimi (15) ne-au vizitat în perioada menționată, cei mai mulți fiind interesați de evenimentele din Principate (12). În același timp și interesul străinilor pentru Transilvania și Banat a crescut, ceea ce se reflectă în numărul lor (7 călători) și mai ales în spațiul acordat. În schimb, paginile dedicate Dobrogei sunt puține și fără consistență.

Pe lângă impresii superficiale, pe lângă informații disparate, scrise în grabă, de suprafață și fără importanță, uneori clișee preluate din lecturi anterioare, cele mai multe sunt însemnări și descrieri ample, de o certă valoare documentară, ce includ date statistice, analize referitoare la viața politică și economică a Principatelor, informații despre bogățiile ale subsolului, descrieri ale unor exploatări, aspecte sociale, etnice, culturale, urbanistice, considerații despre importante personalități ale epocii, despre intrigile și orgoliile acestora, despre învățământ, sistemul sanitar și bolile întâlnite cel mai des la români, despre starea căilor și mijloacelor de comunicație, critici, dar și sugestii și, foarte important, despre schimbările sesizate de cei care au revenit.

Cea mai mare parte a călătorilor provenea din rândurile burgheziei occidentale și central europene. Lor li se adaugă cei câțiva aristocrați, care în trecere spre Viena sau Constantinopol, din diverse motive politice sau diplomatice, dar și de natură personală, au străbătut spațiul locuit de români și ne-au lăsat însemnări. Așa este cazul prințului Emil de Sayn-Wittgenstein-Berleburg, revenit în Moldova de mai multe ori pentru a administra moșiile dobândite în urma căsătoriei cu Pulcheria Cantacuzino, a scriitorul rus Grigori Petrovici Danilevski, membru al unei bogate familii nobiliare din Danilovca, gubernia Harkov, a contesei Valérie Boissier de Gasparin, autoarea unor lucrărilor premiate de Academia Franceză. Alții au făcut deplasarea numai din considerente profesionale, cazul englezului John Stokes, delegatul Marii Britanii în Comisia Europeană a Dunării, care a locuit timp de 15 ani la Galați, a geologului și antropologului italian Giovanni Cappelini, sosit pentru a se documenta în legătură cu zăcămintele petrolifere ale Țării Românești, a profesorului de geografie, statistică și istorie la Politehnica din Pesta, Anton Adolf Schmidl, care a călătorit în scop științific în Transilvania în mai multe rânduri în intervalul 1858–1861, a reputatului geolog și autor englez, David Thomas Ansted, cunoscut pentru scrierile sale dedicate geologiei și mineritului, venit tot în Transilvania pentru a se documenta în legătură cu exploatările miniere.

Cât privește profesiile călătorilor, acestea erau dintre cele mai diverse: diplomați, ca belgianul Léon-François Verhaeghe, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al regelui Leopold al II-lea la Constantinopol, în Portugalia, China, Spania, Italia; militari, ca de pildă prințul prusian August Ludwig Sayn-Wittgenstein-Berleburg, aghiotant al țarului Nicolae I, englezul John Stokes, absolvent al prestigioasei Academii Militare Regale de la Woolwich și al Școlii de ingineri militari de la Chatham, dar și jurnaliști, literați, istorici, avocați, profesori, geografi, juriști, persoane cu studii agricole, artistice ca de pildă: Felix Philipp Kanitz, Arthur J. Patterson, Jules de Sauteron-Séranon, Olympe Audouard, Charles Boner, A Leist, Gustav Rasch, David Thomas Ansted, Giovanni Cappellini. Există și peregrini despre care nu avem cunoștințe privind profesia, cazul francezului Xavier Kieffer și rusului K. Pugovin, despre care putem presupune, având în vedere propriile mărturii, că au vizitat sau au stat mai mult în Principatele române mânați de curiozitate. În volumul de față sunt inserate și însemnările de călătorie apărute în prestigioase reviste germane și engleze ale timpului, a căror paternitate a rămas, în unele cazuri necunoscută sau incertă.

Dacă în perioada războiului Crimeii, ce a face obiectul volumului VI din prezenta colecție, numărul militarilor și al ofițerilor de carieră se ridica la 19, explicabil prin amploarea și importanța conflictului, coroborate cu miza și rolul Principatelor române în chestiunea orientală, de la teatru de operațiuni la zonă de influență și control, în etapa 1857–1861 numărul acestora a scăzut considerabil, ajungând la 3, dintre care numai unul era militar propriu-zis, francezul Gustave Le Cler, ceilalți fiind medici militari, pentru ca în perioada 1862–1866 numai doi dintre peregrini să fie de formație militară.

Toți cei 19 călători, care fac obiectul volumului de față, proveneau din Europa occidentală și centrală, cei mai mulți fiind englezi (6), urmați de francezi (3), austrieci (3), germani (2), ruși (2) și câte un belgian, elvețian și italian. În prezentarea noastră am selectat acei călători care se remarcă atât prin personalitatea lor cât și prin informațiile oferite.

Sosit în Țara Românească la începutul anului 1857 pe vremea caimacamului Dimitrie Alexandru Ghica, la vârsta de 25 de ani, francezul Xavier Kieffer poate fi socotit un cunoscător îndeaproape al vieții politice și economice din Principate, al grupărilor politice și orientării acestora, de vreme ce a părăsit teritoriul în 1863, în vremea domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Nu știm cum a petrecut cei șase ani, dacă a desfășurat vreo activitate, dacă a venit singur sau însoțit, dar știm că în tot acest timp a fost prezent în cea mai mare parte în Principate, cu excepția călătoriei de o lună în Transilvania, în ținutul secuiesc la Zizin și Vâlcele și a scurtei vizite în Basarabia și Bucovina, prilej cu care a poposit câteva zile la Chișinău și Cernăuți. Rezultatul acestor deplasări este lucrarea *Esquise d'un voyage en Roumanie*, în care ne oferă date și informații despre capitala Țării Românești, devenită capitala Principatelor unite, despre lăcașuri de cult, monumente, dar și despre locuitori, obiceiurile, îmbrăcămintea, hrana și distracțiile acestora, pentru ca apoi să se lanseze în considerații despre viața politică și mai ales despre unii lideri ai românilor, opiniile sale despre Ion C. Brătianu sau C.A. Rosetti, dovedind lacunele

în ceea ce privește informarea. Din însemnări reiese și faptul că autorul era adeptul menținerii suzeranității Porții, din considerentul că țara ar fi „mai bine apărată împotriva încălcărilor Austriei și Rusiei”. Despre români consemnează că sunt „iuți la minte”, au „o sociabilitate extremă, sunt pasionați de teatru, serate și baluri”, nu sunt intoleranți și nici fanatici, dar sunt superstițioși și „împrumută aparențele cu o suplețe și un tact minunat”. O atenție deosebită acordă diferitelor etnii, dintre care se oprește cu date și explicații asupra țiganilor și evreilor. Pe tot parcursul însemnărilor, Kieffer nu face nici un secret din a-și arăta simpatia pentru români, în special pentru țăran, pe care-l numește „adevăratul român”. Portretul făcut românilor din Transilvania este deosebit de interesat, ei fiind considerați „o rasă elegantă, darnică și hazlie ce a tăiat în carne vie gravitatea și stângăcia saxonă și manierele trufașe și măsurate ale secuilor”.

O altă mărturie a primilor ani de domnie a lui Alexandru Ioan Cuza și frământărilor din viața politică este cea a rusului K. Pugovin. Sosit pentru prima dată în spațiul românesc în vara anului 1859, interesat de noul statut al Principatelor și de atmosfera din țară după unire, călătorul rus avea să revină aici de patru ori în intervalul iunie 1859–iulie 1862, de fiecare dată din direcții diferite. Nu cunoaștem care a fost motivul acestor deplasări, dacă a avut vreo misiune, probabil că da, de vreme ce, în notele sale, insistă asupra rolului mesianic al Rusiei în sud-estul ortodox, supralicitează influența pe care aceasta ar fi avut-o în rândul românilor și exagerează rolul și urmările prevederilor tratatului de pace de la Adrianopol pentru procesul de modernizare al societății românești din secolul al XIX-lea, legându-le bineînțeles de Rusia și Regulamentul organic. „Regulamentul organic, care a transformat organizarea internă a Moldovei și Țării Românești” – nota Pugovin în iulie 1859 – „reprezintă urmarea gloriosului tratat de la Adrianopol fără de care locuitorii acestor ținuturi, în ciuda originii lor latine care, așa cum se exprimă gazetarii francezi, le-ar fi dat dreptul la simpatia unei mari națiuni, s-ar fi aflat și acum sub jugul puterii turcești. Această țară atât de înzestrată de la natură, fără ajutorul atât de mărinimos al Rusiei, ar fi fost asemenea altor provincii turcești, unde bunăstarea este mai curând excepție, iar sărăcia – soarta obișnuită a creștinilor”. Persoană educată și, cu siguranță, dispunând de o avere deloc de neglijat din moment ce și-a permis să efectueze, la începutul deceniului șase, o serie de călătorii în Europa, Pugovin a venit în contact cu realitățile din societatea românească, criticând impactul Occidentului asupra elitei politice și intelectuale românești. Cu prilejul ultimului voiaj (iunie–iulie) 1862, pe fondul disputelor dintre conservatori și liberali în problema agrară din Adunarea legislativă, călătorul rus a fost martorul uciderii, în plină zi, cu două focuri de pistol, a prim-ministrului Barbu Catargiu, chiar la ieșirea din sala de ședință, incident comentat de altfel în lucrare.

Alți călători, ca de pildă prusianul Gustav Rasch și scriitorul rus Grigori Petrovici Danilevski, au străbătut spațiul locuit de români în tumultosul an 1866, primul în primăvară, în timpul locotenenței domnești, cel de-al doilea în iulie. Gustav Rasch a publicat un articol referitor la acest voiaj în cunoscuta revistă „Die Gartenlaube” ce apărea la Leipzig, inclus ulterior în volumul *Die Völker der unteren Donau und die orientalische Frage*, tipărit în 1867, pentru ca mai târziu să

fie realuat în lucrarea *Die Türken in Europa* (1873). Inițial, în articol, portretul făcut domnitorului Alexandru Ioan Cuza și celor din jurul lui, îndeosebi lui Cezar Librecht, fost chelner și *marcher* de biliard la cazinoul din Galați, ajuns inspector general al poștelor și telegrafelor și șeful camarilei din jurul lui Al. I. Cuza, pe care Gustav Rasch a încercat să-l viziteze în închisoare, a fost necruțător. Corupția cercurilor conducătoare a fost pusă în oglindă cu meritele noilor guvernanți. Astfel, vechiul guvern „în cei șase ani ai existenței sale, făcuse o afacere oficială din fraude, din furtul din banii statului, din nimicirea funcționarilor în justiție și în toate ramurile administrației, din neglijarea intereselor economiei țării, din violarea zilnică a libertăților constituționale, din abuzarea tuturor elementelor care i se opuneau și dintr-o risipă generală”, în vreme ce guvernul instaurat după abdicarea lui Cuza, avea „un singur interes”, în opinia prusianului, „cel al patriei lor nefericite”, refuzând chiar, în timpul locotenenței domnești, „să accepte un venit”. În lucrarea din 1867, Rasch a fost mai puțin critic și intransigent, insistând de această dată asupra contrastelor rezultate din amestecul dintre Orient și Occident, ce caracteriza încă societatea românească.

O mărturie interesantă privind alegerea, dar mai cu seamă detronarea lui Cuza, o găsim în însemnările de călătorie ale scriitorului rus Grigori Petrovici Danilevski, care în iulie 1866 pleca de la Odessa cu direcția Viena. Pe lângă descrierea locurilor străbătute, Danilevski redă discuția avută cu fostul revoluționar de la 1848 Nicolae Golescu, ulterior ministru, iar în momentul discuției general și șef al gărzii naționale, care aduce unele precizări privind considerentele, în opinia interlocutorului, care au stat la baza dublei alegeri a lui Cuza. „Pe domnitorul Cuza”, spunea Golescu, „l-am ales numai din cauză că l-au ales și frații noștri moldoveni, numai ca să nu ne despărțim de ei. Cuza, fost ispravnic la Focșanii rusești și pe urmă la Galați, a devenit domnitorul României, pentru că avea mai puține rude bogate și relații decât ceilalți pretendenți. Dar ne-am înșelat amarnic! La înălțimea tronului român el a fost același erou de bodegă, cum fusese înainte, când se tăvălea nopțile sub și pe <masa de> biliard. E un specimen cu totul distinct al tinerei noastre Români”. Abdicarea a fost „foarte simplă”, arăta în continuare înaltul ofițer român: „Noi, adevărații constituționaliști, am format întâi un cerc de trei-patru inși; pe urmă, ni s-au mai alăturat alți câțiva. Unul dintre noi, anume Brătianu, cu vreo două luni încă înainte de 11 februarie a plecat în apus, să afle atitudinea curților, miniștrilor și presei străine”, iar la 11 februarie 1866, Cuza „și-a iscălit – pe spatele unuia din ofițeri – actul de renunțare la tron, gata făcut”, încheia Golescu relatarea motivelor care au dus la impunerea abdicării.

În toamna anului 1863, după o călătorie în Volânia rusească, care se dovedise nu numai interesantă, dar și periculoasă în contextul izbucnirii, la începutul anului, a revoluției poloneze, Laurence Oliphant, însoțit de un alt britanic, Evelyn Ashley, a decis să revină în patrie prin Principatele unite. Era pentru a doua oară în spațiul românesc, iar politica contradictorie a principelui Cuza, care „agita atunci întreaga țară și crea mari disensiuni printre puterile protectoare”, contribuise la alegerea rutei. Cei doi au intrat în Bucovina, au vizitat Cernăuții și apoi s-au îndreptat spre Moldova. După o scurtă trecere prin Botoșani, caracterizat drept un oraș neașteptat

de viu și activ, au poposit pentru o săptămână la Iași. Orașul de pe malul Bahluiului l-a descumpănit pe Oliphant prin faptul că „nu are nici tihna și apatia Orientului, nici agitația și însuflețirea Occidentului”. Cât privește moldovenii, ei sunt înfățișați ca oameni veseli, dar needucați, instabili și chiar imorali, care își petrec viața în distracții și huzur. Cu bărbații, notează englezul, „rar poți discuta politică sau oricare alt subiect. Foarte rar deschid vreo carte; se implică în politică doar pentru că le oferă o ocazie splendidă de a fura din banii publici; călătoresc numai pentru a aduna viciile civilizației; se căsătoresc doar pentru că este așa de ușor să divorțezi încât căsătoria încetează să mai fie o legătură”. În schimb, femeile „ar fi și mai drăguțe decât sunt; dar chiar și așa, fac tot ce pot pentru a-și scăpa țara. Au aspirații nobile, inteligențe bune și o mare tărie de caracter”. Dincolo de aceste critici, firești pentru un puritan cum era Oliphant, partea cu adevărat interesantă și valoroasă a relatării ține de vizitarea mănăstirilor din Moldova, prilej de a-i cunoaște pe călugării de la Neamț și Secu, pe maicile de la Agapia și Văratec, dar și pe călugării de la Bistrița, mănăstire închinată Sfântului Munte, de a veni în contact cu atmosfera ospitalieră a mănăstirilor, de a înțelege importanța politică a chestiunii mănăstirilor închinată, problemă ce tensiona relațiile dintre guvernul principelui Cuza și puterile garante. Despre capitala României, Oliphant nota că „nu este vreun alt oraș unde civilizația Orientului și Occidentului să se regăsească într-un contact atât de strâns și într-un contrast atât de unic – unde societatea, impregnată de obiceiurile și amestecul de lux și măreție orientală, adaugă acestora rafinamentul și extravaganța Parisului și exagerează minusurile și absurditățile ambelor”. Cât privește situația politică, el considera că principalul responsabil de starea de tensiune era domnitorul Alexandru Ioan Cuza, ale cărui măsuri au generat haos și au transformat Bucureștii într-un centru al intrigilor politice.

Nu toți peregrinii s-au dovedit interesați de efervescenta vieții politice din Principatele unite, de ritmul și profunzimea reformelor, de reacția societății. Unii au călătorit în Transilvania și Banat, au dorit să se informeze la fața locului în legătură cu bogățiile solului și subsolului, să vadă orașe, să vină în contact cu locuitorii, să cunoască modul lor de viață, obiceiurile, vestimentația, monumentele laice și religioase. Astfel, reputatul geolog englez David Thomas Ansted, cunoscut pentru lucrările sale în domeniul mineritului și geologiei și secretar al Societății Regale de Geologie, a călătorit în Transilvania și Banat în primăvara anului 1862 unde a vizitat cu predilecție exploatările de aur de la Săcărâmb, pe cele de cărbuni de pe Valea Jiului, dar și principalele mine și cariere din Banat, de la Poiana Ruscă și Rușchița, renumite pentru exploatările de fier, marmură albă, argint, cărbune. El a descris operațiunile de aducere la suprafață a unor minereuri, ca de pildă fierul, la Steindorf, în vecinătatea Oraviței.

Interesul personal și științific au motivat și călătoriile întreprinse de profesorul de geografie, statistică și istorie de la Politehnica din Pesta, Anton Adolf Schmidl, de renumitul geolog din Bologna, Giovanni Capellini, de inginerul militar John Stokes. Cunoscut și pasionat speolog cel dintâi a explorat și descris pentru prima dată Peștera Scărișoara și ghețarul de aici. Călătoriile întreprinse în Munții Bihorului, în intervalul 1858–1861, finanțate de Arhiducele Albrecht von

Habsburg, guvernatorul-general al Ungariei, au fost adevărate expediții științifice la care au luat parte botaniști, mineralogi și geologi, cartografi, juriști, pictori și au dus la descoperirea de noi specii de minerale, plante și animale, la completarea informațiilor despre etnografia, economia agrară și dezvoltarea industrială a zonei Munților Apuseni, o regiune mai puțin cercetată de călătorii străini din secolul al XIX-lea.

În schimb, geologul italian Giovanni Capellini, care sosea în România în 1864 a cercetat în amănunt zona colinară a Munteniei, lacurile sărate, dar mai ales a fost interesat de zăcămintele petrolifere din zona Băicoi, de cele de pe văile râurilor Doftănița, Matița, Prahova și le-a comparat cu cele din Italia și Caucaz. Studiul dedicat acestora, pe lângă importanța științifică de netăgăduit, denotă și interesul companiilor străine pentru această bogăție, cunoscută încă din antichitate, mai cu seamă că prezența lui Capellini în spațiul românesc a fost urmarea invitației societății britanice Wallachian Petroleum Company.

În octombrie 1865, la Londra, Charles Boner publica lucrarea *Transylvania, its products and people*, un veritabil și complet portret al principatului anilor '60 ai secolului al XIX-lea. Cartea este rodul unei călătorii de câteva luni în întreaga provincie, prilej de a face o serie de constatări la fața locului, completate cu multe informații oferite de personalități locale, ca de pildă arheologul maghiar Henry Finály, profesor la Cluj, care i-a permis să copieze tabletele romane și l-a inițiat în modul de folosire și descifrare, bunul său prieten, sasul Johann Karl Schuller, geograf și etnograf, care prin discuțiile purtate i-a adus lămuriri și explicații și l-a familiarizat cu lumea literară și științifică a provinciei, episcopul evanghelic Georg Daniel Teutsch, baronul Blasius Orban și rectorul sașilor Friedrich Müller, ultimii doi oferindu-i cu generozitate fotografii și schițe făcute de ei înșiși, care se regăsesc de altfel în volum. Nu mai puțin de 43 de ilustrații cu teme dintre cele mai diverse de la edificii istorice, la cele publice, la străzi, vederi panoramice ale locurilor vizitate, până la portrete ale diferiților localnici în veșmintele lor tradiționale, îmbogățesc lucrarea și îi adaugă un plus de consistență. Alte date și informații i-au fost furnizate autorului de către nobilii maghiari, cunoscuți în peregrinările sale. Acestea le datorează o bună cunoaștere a statisticilor și a veniturilor provinciei, a legilor existente și modalității lor de aplicare, dar și a deficiențelor unora dintre ele. Ceea ce i se poate reproșa lui Boner este faptul că în elaborarea cărții a ținut cont numai de punctele de vedere ale maghiarilor și, parțial, ale sașilor. De altfel, discuțiile și contactul cu reprezentanții celor dintâi sunt menționate clar în *Prefață* și recunoscute implicit de autor. Documentarea și culegerea informațiilor numai dintr-o singură sursă explică și portretul dominat de culori sumbre făcut românilor.

Plecat din Viena, la bordul unui vas al companiei austriece de transport pe Dunăre, Charles Boner a urmat cursul fluviului până la Orșova, după care s-a îndreptat spre Banat și Transilvania. Traseul a fost sinuos, el revenind în unele locuri, ceea ce denotă că itinerarul conceput în prealabil a suferit modificări în funcție de informațiile și sfaturile primite de la interlocutorii săi. Prima localitate vizitată a fost Mehadia, căreia îi consacră un capitol în care prezintă apele curative, prețul cazării, calitatea hranei, dar și satele întâlnite pe drum, locuitorii și portul lor.

De aici se îndreaptă spre Hațeg și Orăștie, nu înainte de a zăbovi la Sibiu, prilej de a admira vestita colecție Brukenthal și de remarca amestecul de etnii, veșminte și obiceiuri. Din discuțiile cu reprezentanții nobilimii maghiare, respectiv săsești, a putut să constate legăturile strânse ale acestora cu lumea din apusul Europei. Interesante sunt comentariile privitoare la unele din satele locuite de sași din împrejurimile Sibiului. Vânător pasionat, Boner a dedicat un capitol special faunei din Transilvania și unul vinului, cu interesante date despre producția anuală, calitatea vinului, prețul. Despre Sighișoara spune că „seamănă cu Nürenberg și Ulm”, cu străzi curate, dar înguste, cu case ca niște mici fortărețe, „îngrijite și cu jaluzele verzi, drăguțe și decorațiuni de modă veche și o curățenie de modă veche”, cu „un aer liniștit și o anume bunăstare”. Și aici Boner constată legăturile strânse cu lumea științifică din apusul Europei, lucrări ale diferiților autorii germani în viață fiind prezente în librării ca și în biblioteci particulare. În drum spre Brașov trece prin două mici târguri, Saschiz și Rupea, primul definit ca o „așezare germană”, deoarece era locuit în mare parte de sași, ca de altfel și orașul de la poalele Tâmppei, „construit foarte îngrijit, având un aer înstărit”. Călătorul englez compară Brașovul cu Sibiu, insistând asupra fortificațiilor, construcțiilor și străzilor, noutăților edilitar-gospodărești dintre care remarcă recenta iluminare cu gaz a orașului. Alături de sași, ce alcătuiau populația majoritară, în Brașov locuiau români și unguri, relațiile dintre etnii fiind influențate de politică. Astfel, relatând despre controversele politice dintre sași și maghiari (românii având un rol minor încă în viața politică, dar treptat începeau să se remarce în activitatea comercială), el era de părere că reprezentanții celor două etnii ar fi bine să ajungă la un acord. În dorința de a cunoaște cât mai mult despre locuri, împrejurimi și populație, Boner a vizitat și localități din jurul Brașovului: Râșnov, Codlea, Cristian și chiar unele de peste Carpați, ca de pildă Bran, unde „toți <locuitorii> sunt ciobani, nu știu nici măcar cum se mănuieste plugul”, dar și pe cele populate de secui: Sfântu Gheorghe, Borsec, Covasna, Târgu Secuiesc, pentru ca apoi să se îndrepte spre Reghin, Târgu Mureș, Bistrița, Dej, Gherla, Cluj, Ocna Mureș, Alba Iulia, Hunedoara, Deva, Săcărâmb, Abrud, Roșia Montană, Turda. Englezul s-a arătat deosebit de interesat de exploatarea zăcămintelor din subsolul Transilvaniei, prezentând pe larg minele de aur de la Roșia Montană, Săcărâmb, Câmpeni, de cupru de la Bălan, de argint și plumb de la Rodna.

În 1864 Transilvania era vizitată de un alt englez, Arthur J. Patterson. Notele și amintirile din timpul călătoriei, completate de informații și considerații oferite de diverse lucrări referitoare la Ungaria și Transilvania, culese ulterior, au văzut lumina tiparului câțiva ani mai târziu, în 1869, sub titlul *The Magyars: their country and institutions*. Cele două volume ale lucrării au făcut din englez un autor de referință, alături de Charles Boner și John Paget, în ceea ce privește cunoașterea societății maghiare, dar și a Transilvaniei secolului al XIX-lea. Patterson a criticat multe din opiniile celor doi, dar a adus și informații noi, mai cu seamă că în 1864 călătorea pentru a doua oară în această provincie, beneficiind, ca și Boner, de

ospitalitatea oferită de „prieteni unguri”, printre care și Jokai Mor, care l-au călăuzit, după cum preciza în prefață, prin recomandări și cunoștințe, pe tot parcursul vizitei.

La începutul deceniului șapte al secolului al XIX-lea, Valérie Boissier de Gasparin, călătoare împătimită, cunoscută autoare de broșuri, relatări de călătorie, articole, romane, premiată de Academia Franceză, caracterizată de contemporani drept „conservatoare revoluționară”, făcea o călătorie la Constantinopol, alegând calea Dunării și apoi a Mării Negre. Pline de reflecții poetice, paginile dedicate ulterior spațiului românesc, pe care de altfel l-a cunoscut numai de pe puntea vasului, sunt interesante prin referirile și observațiile privind viața pe vasele ce navigau pe Dunăre, profilul călătorilor, relațiile dintre ei, comportamentul personalului navigant.

Critice, laudative sau neutre, relatările călătorilor străini privind etapa 1862–1866 pun în lumină o perioadă de adânci prefaceri în societatea românească, dominată de încercările de a adapta sau adopta modelul occidental. Totodată, ele evidențiază ezitățile, eșecurile, reușitele clasei politice, dar și felul în care naratorul se situează față de cele consemnate.

Daniela Bușă